

Anyám apja és a köd

A 20. század elején, amikor anyai nagyapám beutazta fél Európát, az utazás még nem volt olyan nagy divat, mint manapság. Nagyapám szekéren, vonaton és hajón utazott, de leginkább az apostolok lován járt, vagyis gyalogolt. Eljutott Szerbiába, Belgrádba, az észak-bulgáriai Gramadába, onnan Koszovó és Albánia hegyein át az Adria partjára, ott Valona ősi kikötőjében francia hajóra szállt, hogy Szardínia egyik szigetnyúlványán, az albínó szamarak földjén, Asinarán lépjen partra. Fél évet töltött a Földközi-tenger eme parányi, ám varázslatos szigetén, onnan Franciaországba és Svájcba utazott tovább, végül Ausztrián keresztül tért haza. Hat évig tartó utazásának az egyik szépséghibája, hogy nem egyéni, hanem társas út volt, vagyis nem jöhetett-mehetett kedve szerint, valamint hogy nyolcvanezer útitársa közül mintegy hatvanezren elhullottak mellőle. Anyai nagyapám ugyanis nem jókedvében utazott, hanem mert nem tehetett mást, hurcolták, ha akarta, ha nem: mivel hadifogoly volt.

Az egész úgy kezdődött, hogy a *Fekete Kéz* elnevezésű terrorcsoport, mely a szerb királyi és a francia köztársasági titkosszolgálat védőszárnyai alatt működött, néhány halálra szánt embert küldött Szarajevóba, hogy öljék meg az odalátogató – egyébként szlávbarát és magyargyűlölő – Ferenc Ferdinánd főherceget, az Osztrák–Magyar Monarchia trónjának várományosát. A merénylő és a mögötte álló sötét erők egyik célja az volt, hogy Bosznia-Hercegovinát elszakítsák a Monarchiától, és Szerbiához csatolják. (A másik, hogy a Monarchiát is szétszaggassák, és minden darabját felszegezzék valamely B betűvel kezdődő város, például Belgrád, Bukarest vagy Bratislava kapujára.) A merénylet 1914. június 28-án sikerrel járt, és pontosan egy hónap múlva – miután előző nap, július 27-én Marek János kántortanítót, anyai nagyapámat behívták katonának – a Monarchia hadat üzent Szerbiának.

Nagyapám Békéscsabára rukkolt be, július 29-én kopaszra nyírta a borbély, de katonai öltözetet nem kapott, még augusztus 9-én is csak sapkája volt. A regruták, az újoncok az utcákon gyakorlatoznak, egyik alakulat a másik után indul Szerbiába, de nagyapám valahogy mindig lemarad. Augusztus 28-án ezt írja a jegyzetfüzetébe: „Nem ízlik a komisz, pedig jól főznek.” Komisz a „komisz”, ritkán ízlik a bakának a kincstári koszt, pedig a szó itt valójában nem silányt, gonoszt jelent, hanem csak annyit, hogy commissióban készül, vagyis hadseregen kívüli vállalkozókra bízzák a készítését. Szeptember 3-án még mindig a városban van, és ezt jegyzi a naplójába: „Sok sebesült – első orosz foglyok.” Végül szeptember 26-án őt is elindítják. Szegeden, a horvátországi Vinkovczen (Vinkovci), a boszniai Tuzlán keresztül haladnak. 29-én igazán mostoha körülmények között alszanak: szakadó esőben, tábortüzek mellett, szénakazalban. Másnap már a Drina menti Zvornikban vannak, a nehezen járható, magas boszniai és montenegrói hegyek lábánál, ott találkoznak először véres ütközetek nyomaival. Október elején már kisebb-nagyobb csetepatékba keverednek, de mi ez ahhoz képest, ami később vár rájuk?! Október 8-án Jagodinán hóesésben menetelnek, 13-án pedig ezt jegyzi fel nagyapám a naplójába: „Albert beteg – elmaradt a kenyér – többször elestem – fáj a szemem a füsttől – eltörött a zsebóráim.”

Az elkövetkező hetek bolhabetűs, sűrű naplóbejegyzéseiből csak mutatóba emelek ki egyet-egyet: „Rettenetes élet – fogy a dohány – a menázi csak víz – itt semmit sem lehet venni – éjjel kártyázás – felszerelve aludtunk, vártuk a szerbeket – éjjel 11-kor támadás, jó órai tűz után visszavonultak – erős ágyútűz éppen ebédidő alatt – jobban van a szemem – este örült tüzelés a 70-esek patrucyára (*patruj, patrol: járőr*) – dohányt vettem, éjjel 200 koronát nyertem – leve-

leket kaptam – éjjel nagy ágyúharc – vérnyomok, szerbek elhurcolják a halottaikat – bombákat raktunk le – farkasvermeket ástunk – folyton dolgozni kell – egy ór elaludt, főbe lőtték – éhezünk, sok a vadkörte – hatalmas csomagot kaptam, volt öröm – bombavető lettem, gyakorlás délután.” Ez még mindig tűrhető, de november elején igazán komolyra fordul a dolog. „November 3. Beütött egy gránát a rezerva dekungba, hét halott, megtámadtak, hátra vonultunk, végrendeletet írtam, pár nap múlva támadunk.” November 6-án, pénteken valóban általános támadás indul. Napokig így megy, szakadó esők, vonulás, sok-sok halott, tüzeknél alvás éjszaka. 11-én: „Reggel támadás, egy szikláról leesve a 6-dik századhoz csatlakoztam, sok halott, délután rekvirálás.” 13-án: „Reggelre nagy hó – disznóvágás – támadás, srapter (srapter: ólomgolyókkal töltött, levegőben robbanó ágyúlövedék) a temetőben – éjfélkor tűz mellett tyúk sütés – jóllaktunk.” Másnap: „Nagy sár, estig marsolás egy falun át, itt lepihentünk, rossz, sáros helyen.” Másnap: „Valjevóba értünk – rablások – paplan alatt aludtunk – aszalt szilva és liszt az utcán.” 17-én: „Sötét és sár, rettenetes éjszaka. Zsidó órás könyörgése.” A következő napokban is ugyanígy megy minden tovább: „Baleset a tyúkpádláson – lukas már a cipőm – kenyér nincs – birkalopás, főzés egész éjjel, reggel tovább – egész nap mars egy magas, havas hegyre, sokan kidűlnék – hólapátolás, szalmaszerzés.” November 23-án: „Meneteléskor támadás – rettenetes sok halottunk van. Mozdulni sem lehet.” 24-én: „Dél körül megszűnik az ágyútűz – éhezünk, konzervát eszünk.” 25-én valami kevés utánpótlást kapnak: „Csodálkoztak, hogy még megvagyunk – este a 8-asok felváltottak, aludtunk, mert holtfáradtak voltunk.” 28-án: „Rettenetes ütközet ötig – este Török kadét az egész cúgot egy falu mellett két házba pihentetni vitte. Itt ettem először lóhúst.” December 3-án: „Egész nap nem váltottak fel, rettenetes ütközet – éjjel támadás – birkalopó szerbeket szétzavartuk, elveszett a fegyverem.” December 4-én nagyapámnak végül véget ért – nem a szenvedés, csak – a háború: „Ötkor bevonultunk – félóra múlva előre – két századból, 220 emberből áll az egész batalion (*bataillon: zászlóalj, 1000-1200 ember*) – hármunkat patrulyba küldtek – nagy kód, nem leltük meg a századot – éjjel elfogtak.”

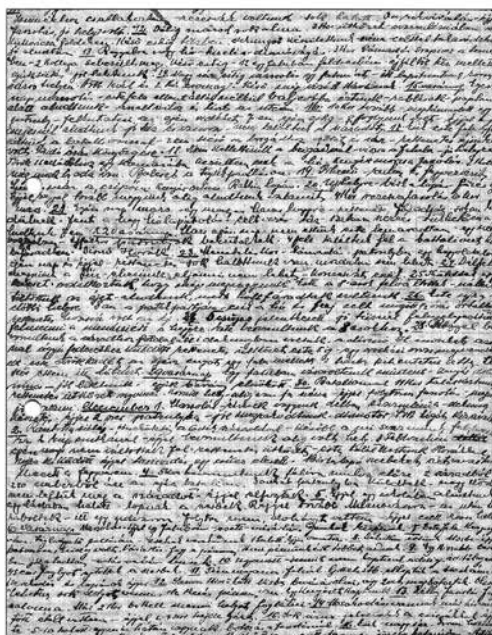
Ennyi. Nincs aláhúzás, felkiáltójel, piros szövegkiemelő. Csak ennyi: „éjjel elfogtak”. Másnap, december 5-én folytatja a júliusban megkezdett naplót, és ő akkor még nem, de én ma már tudom, hogy öt és fél éven át folytatni is fogja: „Éjjel egy iskolában aludtunk, egy ládában halott – lopnak a szerbek – Reggel tovább Milanovácra.” December 7-én estefelé érnek Kragujevacra, a gyűjtőtáborba, másnap pedig Nišbe, a legnagyobb szerb fogolytáborba: „Délután érkezünk, éjjel betonon, hideg volt, verekedések, lopások. Éjjelente öt-tíz halott, egymás hegyén-hátán vagyunk. Botozás a faszolásnál (*faszol: élelmet, ruhát vételez*).”

Átugrom a Nišben töltött hónapokat, a cseh és magyar foglyok közti véres verekedéseket, a botozásokat, a csuesek (*csues: szerb paraszt, itt ő, fogolykísérő*) kíméletlenségét, a tüdőgyulladást, a tífuszt – mely a Charles Vopicka vezette bizottság adatai szerint egymagában is negyven ezer hadifoglyot vitt el –, átugrom a gramadai vasútépítést, a birkahodály-szállásokat, a csuesek korbácsolásait, a fogolyzendülést és annak megtorlását, átugrom a jastrebeci erdei fakitermelést, a kruševaci táborba (a frontról) özönlő friss sebesülteket. 1915. november 1-jén indítják őket a „halálmarsra”, a nyolcszáz kilométeres téli gyalogútra, kétezer méteres hegyeken át, az albániai Valóna (Vlora) kikötője felé. 2700 hadifogoly és 360 csicsa (*a szerb kísérők csúfnéve*). Követem a térképen a naplóban előbukkanó helységneveket. Kuršumlja (nagyapám úgy írja: Kurzsemye) után már Koszovóban vánszorognak. Nem hiszem, hogy fikarcnyi erejük is volna észrevenni, de Európa egyik legvadregényesebb hegyvidékén járnak, azt pedig honnan tudhatnák, hogy nyolcvan év múlva micsoda harcok dúlnak majd, NATO-repülőgépek fogják szórni a bombát ugyanitt. Priština után a történelmi csaták köves fennsíkján, Kosovo Poljén, Rigómezőn tántorognak le Prizrenig, hogy a Fehér-Drin és a Fekete-Drin találkozása előtt lépják át az albán határt. Különös érzés belegondolni: miközben a magyar, cseh és osztrák foglyok éhesen, fosztogatva, fagyott krumplit rágcsálva, csontig metsző, jeges szelekkel szemben, betegen, rongyosan vonszolják magukat, botozzák, korbáccsal hajtják őket, naponta tucatjával halnak fagyhalált; miközben nagyapám Prizrenben, az albán

határ közelében valami akolban hajtja álomra a fejét, tőle légvonalban, alig ötven kilométerre, a macedóniai Üsküb (ma Szkopje) városában egy ötéves albán–cincár kislány, Agnes Gonxha Bojaxhiu, a későbbi Kalkuttai Boldog Teréz anya játszadozik egy fűtött szoba melegében. November 22-én már az Ohridi-tó partján, Strugában vannak. Nyers tököt, nyers kukoricát falnak, két olasz megfagy a tűznél, nagyapám behavazva ébred, gallyakból építenek kunyhót, „rettenetes hegyi utak”, „halálugrások”, sokaknak ellopják a pokrócát, lábbelijét, mezítláb kidőlnek és megfagynak. Temetőben, török szénaistállóban, Elbasan városa előtt egy barlangban, a városban pedig a mecsetben alszanak. Mivel lep meg egy december 1-jén kelt bejegyzésben? „Eladtam az aranyórámat 16 dinárért, így pár hétig még kibírom, itt minden elég olcsó, különösen a dohány.” Ötödikén Tiranában kenyeret és fokhagymát szereznek, néhány nap múlva „Kavalyában (valójában Kavajë) török alamizsna – sok megcsönkített fogoly – délután elértük az első nagyvizet – bivaly megvadulása – eladtam tíz dinárért a gyűrűmet és jól bevásároltunk.” A december közepi napok bejegyzéseiből: „...dühöng az éhség – jókor elindultunk, 4 km. mocsár – szerencsére jó idő – sokan belefulladások – egész éjjel esik – rablások, gyilkolások a faluban – talliánok a faluban – megfőztük éjjel az egész lisztünket –

ismét egy mocsarat gázoltunk – verik az albánok a szerb regrutákat – egész éjjel ültünk, szakadt az eső – kis cső tengeri volt az ebédem – rengeteg ember, mikor kerül ránk a sor? – éjjel a homokban – reggelre 3 halott – nem kapunk enni – lassacskán megy a szállítás, sok a halott – éjjel hamuban aludtam – kevés lisztet küldtek át hajóval a talliánok – se fa, se fű nincs itt, naponta 30-50 halott – lopás, rablások, boldog, aki már átmehetett – temetés minden reggel.” December 24-én: „Ma csak a betegeket szállították – egymást gyilkolják már az emberek – vártunk estig, de nem – szomorú karácsony este.” December 26-án végre feljut a francia hajóra, és 1916. január 2-án lép partra Asinara szigetén. Egy év eltelt, még négy és fél van hátra a hadifogságból.

Anyai nagyapám nem ájuldozott a boldogságtól, amikor negyven év múlva, 1956 októberében apám feltűnt anyám körül. De miért is rajongott volna apámért? Hetvenhárom éves volt, túl az ország szétverésén, a második világháborún, lassan az életén is, és akkor a szeme fényére, a kisebbik lányára, aki még be sem töltötte a huszonharmadik életévét, szemet vet egy börtönből két hete szabadult, iskolázatlan fegyverrejtegető, egy titoista szervezkedő, egy terrorista. Nagyapámnak, köszönte szépen, terroristákból elég volt Gavriilo, többet nem kért belőlük.

Részlet Marek János naplójából – 1914. decembere
(Szász Miklós György magánarchívuma)

Marek János fiatalkorában és hadifogolyként